

ЕТНИЧКА И КОНФЕСИОНАЛНА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА

Сажетак: О етничкој структури становништва на Косову и Метохији у првој половини 19. века мало се писало у српској историографији. Свеобухватност и комплексност коју ова тема захтева, скромна архивска грађа и оскудна релевантна литература, дестимулативно су деловали на истраживаче који су опрезно заобилазили ову занимљиву, али истовремено и веома захтевну тематику. Ако свему овоме додамо и то, да је за време комунистичког режима проучавање ове тематике представљало својеврсну табу тему, што је и те како ишло у прилог албанској историографији, није ни чудо што се о етничкој слици централних делова Старе Србије веома мало зна. Досадашњи историјски резултати у овом правцу дали су скромне резултате, и то више у фрагментарном и појединачном него у ширем и целовитом проучавању наведене проблематике.

Кључне речи: Арбанаси, Косово, Метохија, становништво, Срби, Турска

***

Од бројних српских области које су се у првим деценијама 19. века још увек налазиле под турском влашћу, посебан значај имало је Косово и Метохија. Повољан геостратешки положај давао је овим областима веома важну улогу за даљу одбрану граница турске царевине. Косовско-метохијска котлина имала је велики значај за везе између обала Јадранског мора и земаља западне и јужне Европе са централним деловима Балканског полуострва. Она је представљала не само кључ моравско-вардарске долине већ и област у којој су се спајале најважније балканске комуникације које су биле од изузетног значаја за контролу читавог Балканског региона.¹ Као некадашње централне области старе српске средњовековне државе, Косово и Метохија имале су велики национално-историјски значај. Ослобођењем ових области требало је покренути ослободилачки процес који би срушио турску власт на Балкану и довео до коначног ослобођења и уједињења српског народа. Овај значај Косова и Метохије за Србију и српски народ уопште, одавно је био познат турским власти-

¹ *Косово и Метохија у српској историји*, Београд 1989, 207.

ма.² После избијања Првог и Другог српског устанка, Турска је заузела веома негативан став према српском становништву у Старој Србији. Порта ни по коју цену није хтела да дозволи да се пламен српске револуције пренесе и на ове области. Због тога је притисак турске државне управе и Арбанаса као главних експонената њихове политике, на српски народ на Косову и Метохији био веома јак.³ Наследне арбанашке паше, до тада углавном одметници од Порте, узнемирени могућношћу да се пламен српског устанка пренесе и на централне области Старе Србије, постали су главни стубови одбране турске царевине и предводници честих војних похода против устаничке Србије. Заплашене обновом српске државе, турске власти и арбанашке паше настојали су да немилосрдним прогонима умање број српског становништва на овим просторима. Већ одавно обесправљен, српски народ на Косову и Метохији, био је немилосрдно расељаван и уништаван, насилно укмећиван и веома често, под претњом физичке ликвидације, примораван да пређе у ислам.⁴ Европска и светска историја бележе много примера да се средиште државног простора једног народа временом померило на друго место, стварајући нови национални центар. Све је то нарочито дошло до изражаја на турбулентном Балканском полуострву где је дијаспора постала типична историјска судбина малих народа. Много су ипак ређи примери, када је народ, плански потискиван са свог основног етничког простора, као што се то десило српском народу у Старој Србији.⁵ После Прве и Друге сеобе Срба, изменио се етнички састав становништва на Косову и Метохији. Досељена арбанашка племена из северне Албаније, населила су се у напуштена српска села у којима је један део српског становништва почео да прелази у ислам. Тако су крајем 18. и почетком 19. века, Арбанаси били скоро једини становници у Хасу, Дреници, Шаљи, Руговској клисури, у селима испод падина Скопске Црне Горе и у качаничком крају. У планинским крајевима српска села задржала су се само у Средачкој и Сиринићкој жупи, на обронцима Шар-планине, у Старом Колашину и у горњем току Ибра. Ова померања становништва пресудно су утицала на живот српског становништва и његов даљи развитак.⁶ За пет векова турске власти, на Балканском полуострву догодиле су се велике демографске промене. Долазећи из Азије, Турци су са собом донели један од најефикаснијих начина да се осигура једна територија и потчини један народ. То је било уништавање и расељавање несигурног становништва и његова замена новом, поузданијом популацијом. Верски прозелитизам ислама, владајуће државне религије у Турској, био је искључиво усмерен ка повећању броја муслимана. Поред исламизације српског становништва то је подразумевало и довођење муслиманског арбанашког становништва и његово насељавање

² Јован Хаџи Васиљевић, *Арнаутски покрет у XIX веку*, Београд 1905, 24–30.

³ Владимир Стојанчевић, *Из српске националне прошлости*, Београд 1998, 173–176.

⁴ Славиша Недељковић, *Србија и Косово и Метохија (1856–1897), културно-просветни и национални рад*, (даље: Србија и Косово и Метохија 1856–1897) Ниш 2012, 8–10.

⁵ Стеван К. Павловић, *Историја Балкана*, Београд 2001, 486–488.

⁶ Милосав Лутовац, *Гора и Ополье*, Београд 1955, 265–280.

на Косово и Метохију. Турске власти су директно подстицале насељавање јер је то било у складу са њиховим политичким интересима.⁷ Овакав рад турских власти био је један од главних узрока што је на простору Косова и Метохије извршено једно од највећих етничких претапања и померања становништва у ширем балканском региону.⁸ Наведене чињенице јасно доводе до закључка да је колонизација арбанашког становништва рађена искључиво ради остваривања политичких циљева турске царевине, што обара ставове албанских историчара да је до колонизације албанских племена дошло услед демографске експлозије и пренасељености северне Албаније. Сличан став имају и поједини новији западноевропски историчари. Тако немачки историчар Петер Бартл у својој монографији *Албанци* пише да су „економски разлози били најјачи мотив овог досељавања: за разлику од сурових планинских предела северне Албаније из којих су Албанци највише долазили, косовске низије биле су плодније“.⁹

У свом продирању на исток Арбанаси су углавном долазили као муслимани. У политици исламизације арбанашког становништва у 17. и 18. веку, турске власти су смишљено настојале да придобију водеће људе из племенско-фисовске организације како би преко њих остварили свој утицај на становништво њиховог племенског или управног подручја. Рачуна се да је током 19. века, око 70% Арбанаса било исламизовано. Исламизација код Арбанаса није као код потурчених Срба довела до губитка језика и народности. У овом случају, народност је код исламизованих Арбанаса само била изједначена са вером. Осећање припадности арбанашком народу, очувано племенском традицијом уклопило се у конфесионално опредељење исламског друштва.¹⁰ Долазећи као муслимани, или примајући ислам по насељавању, Арбанаси су на Косову и Метохији постајали привилеговано становништво. Када се тим привилегијама додају верска нетолеранција и брђански менталитет долазимо до разлога због којих су Арбанаси постали изузетно агресивни према староседелачком српском становништву на Косову и Метохији. Спуштајући се у плодне равнице Старе Србије, Арбанаси су насиљем и пљачком српског становништва добијали сталан приход, а када би се нека српска породица због насиља иселила, добијали су и земљу за трајно насељавање. Досељени Арбанаси постали су ослонац турских власти и главни борци за очување старог поретка и легитимитета турске царевине на Балканском полуострву.¹¹ Ударне јединице у сузбијању националних покрета и устанака кроз прву половину 19. века, биле су састављене скоро искључиво од Арбанаса муслимана. У време Српске револуције учешће арбанашке управно-феудалне структуре пашалара и бегова,

⁷ Гастон Гравије, *Стара Србија и Албанци*, Приштина 1995, 9–10.

⁸ Хуго Рот, *Косовски искони*, Београд 1996, 145–148.

⁹ Петер Бартл, *Албанци*, Београд 2001, 60.

¹⁰ Архив Србије (даље: АС), Министарство Иностранних дела (даље: МИД), Инострано одељење (даље: И), 1839, ф I, р 33, No 63, Попечителство иностраних дела-Попечителству унутрених дела, Београд 13. април 1839.

¹¹ Владимир Стојанчевић, наведено дело, 142–146.

заповедника јаничарских орта као и башибозлучких одреда, било је велико. Награду за верност у служби представљало је несметано вршење злочина над незаштићеним српским становништвом.¹²

Поред муслимана, на простору Метохије населио се и један број Арбанаса католика. То се углавном односи на припаднике племена Малисора и Мирдита. Малисори су у Метохију пристигли са планине Дукађин у северној Албанији и по њима се читав басен Белог Дрима често називао Дукађин. Малисори су по доласку у Метохију прешли у ислам. За разлику од њих, Арбанаси из племена Миридита сачували су своју католичку веру и у околини Ђаковице основали своја насеља.¹³ Поред њих, почетком 19. века дошло је и до насељавања Арбанаса из фиса Кабаш. Ови Арбанаси су напустили скадарску област и населили су се у Подгору, у близини манастира св. Марка код Призрена.¹⁴ Правци миграционог кретања Арбанаса били су: Метохија, Косово, област Старог Раса, долина река Јабланице, Топлице, Косанице, Прешевске Моравице, као и област Врањског Поморавља. Крећући се долином Топлице арбанашки колонисти избили су на Јужну Мораву и стигли до Ниша. Најудаљенија села у правцу Ниша у која су Арбанаси продрли била су: Клисурица, Цигољ, Влахово, Кординци, Лукомир, Девча и Ново Село.¹⁵ Арбанашка колонизација српских земаља и наметање читлук-сахибијских односа, до чега је нарочито дошло после Свиштовског мира, јављају се као нови чиниоци у економском и друштвеном животу српског народа у Старој Србији. Циљ арбанашке колонизације био је цепање етничке компактности српског народа у Старој Србији и исламизација ове области која је била од великог стратешког значаја за интересе турске државе.¹⁶

Да би територију Косова и Метохије учиниле што сигурнијом, турске власти су настојале да исламизују српско становништво на овом простору. Иако турски закони званично нису одобравали насилну исламизацију, турске власти су својим ставом према хришћанима као и толерисањем зулума које су чинили муслимани, индиректно форсирале исламизацију.¹⁷ Многи обласни и локални феудални господари су на томе радили непрекидно, скоро до краја турске власти у Европи, о чему сведочи бројна историјска документација. Негативан став према Србима нису имали само арбанашко-турски господари, него и сељачко арбанашко становништво. Досељени из Албаније и углавном ненавикнути на тежак рад на пољима, они су се радије хватали за пушку неголи за мотику. Организовани у качачке чете, беспштедно су пустошили српска села, чинећи при том разне врсте зулума. У свему овоме, важну улогу имао је и верски фактор.

¹² Ђорђе Микић, *Друштвене и економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века (од чифчијства до банкарства)*, Београд 1988, 26–27.

¹³ Радомир Николић, *Ширење Арнаута у српске земље*, Београд 1914, 124–126.

¹⁴ Бранислав Нушић, *Са Косова на сиње море*, Београд 2005, 202–204.

¹⁵ Ђоко Слијепчевић, *Српско-арбанашки односи кроз векове са посебним освртом на новије време*, Хилместир 1983, 118–122.

¹⁶ Гастон Гравије, наведено дело, 19.

¹⁷ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, Београд 1990, 160

Нападати и чинити зло Србима, било је за Турке и исламизоване Арбанасе богоугодно дело, и прилика да се као правоверни муслимани докажу Алаху.¹⁸ Убијање ненаоружаних хришћана, отмица српске деце и девојака била је за Арбанасе прилика да међу својим саплеменицима стекну углед јунака. Њихова храброст нарочито је била подстакнута чињеницом да Срби нису смели да носе оружје. Ако би који Србин, кришом, и набавио оружје и успео да се одбрани од Арбанаса, сусрео би се са нападом читавог племена. У том случају, престало би му или да погине бранећи кућни праг, или да остави имање и побегне у Србију.¹⁹ Да би се спасио од арбанашко-турских зулума, српски народ на Косову и Метохији је поред исељавања прибегавао исламизацији. Срби који су примали ислам веровали су да ће то бити само привремено, док се не поправе услови живота и попусти турско-арбанашки притисак. Повратак на стару веру се стално очекивао, али се таква прилика веома ретко указивала. Прве генерације исламизованих Срба чувале су језик и верске обичаје, па су чак и тајно славили Божић, Ускрс и крсну славу. У Пећкој нахији су многи исламизовани и поарбанашени Срби задржали своја стара презимена: Лекић, Стојковић, Ђекић, Бојковић итд.²⁰ Када је почетком 90-их година 19. века српски конзул у Приштини, Тодор Станковић обишао Метохију, њему су тамошње арбанашке поглавице изјавиле да су они свесни свог српског порекла и „да су од српске вере далеко колико и љуска црног лука од своје главице“.²¹

Слично је било и у области Дренице која је важила за најмилитантнију област у целој Старој Србији. Истакнути арбанашки првак из Лауше, Феко Марушић празновао је Св. Петку, коју су његови дедови као православни Срби славили пре преласка у ислам. Топоними у већини арбанашких села у дреничкој области указују на то да је раније у њима живело српско становништво. Православна гробља у појединим местима чували су и сами Арбанаси, јер су знали да у њима почивају њихови преци.²² У једној забелешци из 1872. године Милош С. Милојевић је писао да се у области Дренице налази четрдесет села са 789 кућа. Од тог броја, истиче Милојевић „у 431 кући живи све сам потурчен Србин, који врло мало зна арнаутски и који више српски но арнаутски говори, док у 258 кућа живи потурчени Србин, који подједнако говори и једним и другим језиком“.²³

Исламизација српског становништва на Косову и Метохији, премда у мањем обиму почела је пре арбанашке колонизације. До знатнијег преласка косовско-метохијских Срба у ислам дошло је после 1690. године, односно по-

¹⁸ Славиша Недељковић, *Учешће Арбанаса у гушењу Нишке буне 1841. године*, у: Зборник радова „Устанци и побуне Срба XIX века“ (поводом 170. година од избијања Нишке буне), Ниш 2012, 11–15.

¹⁹ Јанићије Поповић, *Живот Срба на Косову 1812–1912*, Београд 1987, 10–20.

²⁰ Атанасије Урошевић, *Косово*, Београд 1965, 90–97.

²¹ Тодор Станковић, *Путне белешке по Старој Србији 1871–1898*, Београд 1910, 125–128.

²² Тагомир Вукановић, *Дреница*, Приштина 1998, 91–92.

²³ Милош С. Милојевић, *Путонис дела праве Старе Србије II*, Београд 1872, 110.

сле Прве сеобе Срба. Други јачи талас исламизације кренуо је од 1737. године, када је настало јаче исламизовање српског становништва у долини Дрима. То се углавном односило на мешовита српско-арбанашка села, што је као последицу имало поарбанашавње исламизованих Срба.²⁴ Исламизовани Срби су у почетку чували своје обичаје и језик. Налазећи се у јаком арбанашком окружењу они су после извесног времена, преузимали и арбанашку ношњу, док су ван породичног круга користили арбанашки језик. Све је то довело до стварања посебног облика социјалне мимикрије која је потурченим Србима после извесног времена омогућавала егзистенцију.

У првој фази арбанизације исламизовани Срби су представљали неку врсту посебне популационе категорије. Због припадности исламској вери били су одвојени од својих дојучерашњих сународника, али су због свог српског порекла још увек били неадаптирани арбанашкој муслиманској околини. До арбанашења је долазило онда када су исламизовани Срби, сада без икаквих етничких посебности, склапањем бракова улазили у арбанашке фисове и родовску и племенску заједницу.²⁵ Српско становништво које је остало верно својој православној вери, дуго је своје поарбанашене сународнике називало арнаутацима, све док се није потпуно изгубила успомена на њихово српско порекло. Као што је то чест случај са конвертитима, чин преласка у ислам стварао је ново непријатељство према својој старој средини. Тако су исламизовани и арбанизовани Срби постали најмилитантнији део арбанашке популације и представљали су ударну песницу арбанашког експанзионизма у Старој Србији.²⁶ Исламизација и арбанизација смањивали су број Срба и по вероисповести и по народности. Почетком 19. века, скоро цела регија Урошевца (Феризовића) изгубила је своје српско обележје, док су Дреничка област као и долина Лаба скоро потпуно арбанизоване. Исламизацијом су најкасније захваћени источни делови косовске котлине, у којима је српски народ живео у компактним насељима. У Изморнику и Горњој Морави први случајеви исламизације везују се за прве деценије 18. а последњи за седамдесете године 19. века.²⁷ Притисак на српско становништво да пређе у ислам, био је нарочито јак у првим деценијама 19. века, када су Приштинским пашалуком управљали Малић-паша и Јашар-паша Џинић. Паше из породице Џинић, били су после султана прави господари Косова. Плаћали су Порти само 15.000 гроша годишње, а све приходе које су узимали од потчињеног становништва задржавали су за себе, тако да су стекли велико материјално богатство.²⁸ Ови арбанашки феудалци вршили су велике погроме над српским становништвом. Они су српском становништву остављали избор: или да прими ислам или да буде уништено. Да би заштитио своју територију од упада српских устаничких чета, за време Првог српског

²⁴ Атанасије Урошевић, *Горња Морава и Изморник*, Београд 1935, 102–104.

²⁵ Иван Степанович Јастребов, *Стара Србија*, Приштина 1995, 100.

²⁶ Јован Цвијић, *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије III*, Београд 1911, 158.

²⁷ Јован Хаџи Васиљевић, *Муслимани наше крви у Јужној Србији*, Скопље 1925, 93.

²⁸ Тодор Станковић, наведено дело, 8–10.

устанка, Малић-паша је расељавао српско становништво са севера Лаба и тамо насељавао Арбанасе.²⁹

Сличан став према српском становништву имао је и Јашар-паша Џинић који се показао као велики противник хришћана. Немирног духа и насилне природе Јашар-паша је завео прави терор над српским становништвом на Косову. Користећи слабост турске власти на Косову, Јашар-паша је рушио цркве, одузимао манастирска имања и убијао свештенике, док је многе цркве претворио у џамије. Забрањено је богослужење у манастиру Грачаница, а затим је наредио да се са ове српске богомоље скине кров, тако да је манастир био потпуно запуштен.³⁰ Постоји податак да је Јашар-паша „утаманио“ 79 српских села и то: 32 у Приштинској нахији, 22 у Вучитрнској нахији и 25 села у осталим деловима Косова. Становнике тих села побио је или протерао а још толико српских села натерао је да пређу у ислам. Један део отете земље, Јашар-паша је поделио Арбанасима и исламизованим Србима, док је остале поседе задржао за себе. Том приликом су запуштени велики комплекси ливада и ораница, јер досељени Арбанаси који су углавном били сточари, нису желели да се баве земљорадњом.³¹ Сматрајући себе за јединог господара Косова, Јашар-паша је повремено нападао и Арбанасе и Турке. Желећи да богата вучитрнска села припоји својим поседима, Јашар-паша је неколико година ратовао са моћним феудалцем Махмудбегом, Вучитрнцем. Овог феудалца подржавали су новопазарски Турци и Арбанаси из Лаба. Удружени са Арбанасима из Голака, Лабљани нису признавали Јашар-пашину власт и више пута су се сукобљавали са његовим одредима.³² Исламизација и арбанизација смањивали су број Срба и по народности и по вероисповести. Процес арбанизације исламизованих Срба појачао се у време Махмуд-паше Ротула, да би своју кулминацију достигао у време Кримског рата.³³ Последња велика исламизација Срба десила се у Шар-планинској Гори. То је био крупан корак у исламизацији српског народа на Косову и Метохији, јер је према процени руског конзула Јастребова, после завршетка Кримског рата, исламизованих Срба било више него Арбанаса муслимана у њиховом окружењу. Прелазак Срба на ислам у овим крајевима текао је постепено. Срби из Горе почели су прелазити на ислам после сеобе под патријархом Арсенијем IV Чарнојевићем, да би у току 18. века скоро сви становници Горе били преведени на ислам.³⁴ Последња појединачна прелажења у мухамеданску веру јавила су

²⁹ Атанасије Урошевић, *Горња Морава и Изморник*, 102–104.

³⁰ Архив Србије (даље: АС), Лични фонд Љубомира Ковачевића, бр 1637, Липљан 2. јуни 1834.

³¹ Владимир Стојанчевић, *Срби и Арбанаси 1804–1912*, Нови Сад 1994, 185–188.

³² АС, МИД-И, 1840, ф I, р 90, ПП No 5849, Попечитељ внутренних дела Ђорђе Протић-Попечитељству иностраних дела, Београд 19. јануар 1840.

³³ АС, Министарство просвете и црквених дела, Просветно одељење (даље: МПс-П), ф III, арх 279, Серафим Ристић-Попечитељству просвете кнежевине Србије, Манастир Високи Дечани 3. октобар 1854.

³⁴ Петар Костић, *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX и почетком XX века (са успоменама писца)*, Скопље 1933, 168–169.

се у првим деценијама 19. века, поново из разлога како би се сачували живот, част и имовина. Најпре су у муслиманску веру прешла најмања и најугроженија села, као Крстац, а потом су се исламизовала већа и богатија српска насеља. Исламизовани Срби-Горанци сачували су свој језик и скоро до краја 19. века, чували су и славили своје старе православне обичаје.³⁵ Потурчени Срби из села Драјичић су све до српско-турских ратова 1876–1878, славили крсну славу св. Јована, а исламизовани Горанци из села Небрегоште, славу св. Илија. Потурчени Срби из Опоља славили су Божић и палили бадњаке. Последња хришћанка која је живела у селу Брод на Шар-планинској Гори била је старица Божана која је умрла 1855. године. Све до своје смрти Божана је живела са својом вишечланом породицом која је била потпуно исламизирана, одбијајући да промени веру и пређе у ислам. Пишући о Божани и њеној решености да до краја свог живота остане верна хришћанској вери, Иван Степанович Јастребов је забележио „старица Божана је живела све до своје смрти међу својом децом, унуцима и рођацима који су се потурчили. Синови њени: Станко се зове Селим, Гаврило-Халил, ћерка Катарина-Кадима, а друга ћерка није имала име хришћанско. Њен отац Јакуб (Анастас) није дозволио да је назову хришћанским именом и да је крсте, мада никако није могао да потурчи своју жену Божану а њихову мајку“.³⁶ Истовремено са исламизацијом, долазило је и до велике миграције косовско-метохијских Срба. Досељавање Срба из Приштинског, Пећког, Призренског и Скадарског пашалука у кнежевину Србију обележило је прву половину 19. века. Тешко стање у овим пашалуцима, честе арбанашке побуне као и свакодневни зулуми драстично су погоршали положај српског народа. Правду у Старој Србији одређивали су арбанашки племенски поглавари од чије је воље понекада зависила и воља локалних турских чиновника. Уз подршку наоружаних племенских одреда они су створили неку врсту управног поретка који је представљао мешавину арбанашког обичајног права и одредби исламског шеријатског законодавства.³⁷ Такав паралелни систем власти био је најизраженији у Метохији и управо је у овој области било и највеће исељавање српског народа. Ово исељавање је било толико интензивно да је у неким деловима метохијске равнице старо српско становништво потпуно нестало, било да се иселило, било да је побијено или поарбанашено. Сваки разбојник уколико је био муслиман, могао је да нападне хришћанина, опљачка га или чак и убије, и да за то уопште не одговара.³⁸ Повлашћени као муслимани, удружени у племена и фисовске заједнице, Арбанаси су терорисали српско становништво коме су отимали земљу или пољопривредне производе те су на тај начин издржавали своја братства. Истовремено, потискивањем српског становништва

³⁵ Душан Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Приштина-Горњи Милановац 1991, 28–29.

³⁶ Иван Степанович Јастребов, наведено дело, 100–138; Татомир Вукановић, наведено дело, 91–111.

³⁷ Владимир Стојанчевић, *Срби и Арбанаси 1804–1912*, 112–113.

³⁸ Душан Т. Батаковић, *Дечанско питање*, Београд 1988, 43–45.

стварали су простор за досељавање својих саплеменика из северне Албаније.³⁹ Арбанашки притисак био је најјачи у брдским и планинским крајевима у којима су српска насеља била разбијена у мале засеоке или махалице. Лишен било какве друштвене организације, живот српског сељака у тим областима свео се само на рад у кући и окућници. Све је то даље водило до губитка сеоских утрина и заједничких имања, што је проузроковало нагло пропадање српских сељака и распадање породичних задруга. Иако су у српским селима скоро свакодневно били присутни турска војска и полиција стална несигурност је била присутна на сваком кораку.⁴⁰ Главна одговорност за овакво стање падала је на терет турских власти. Док су Арбанаси у очима турских власти били одани поданици и борци за очување интегритета османске државе, дотле су Срби сматрани за бунтовну и непослушну рају. Арбанаси су на тај начин стекли право да без страха од икакве казне нападају своје хришћанске суседе. Ако би која разбојничка дружина и била ухваћена, она би после слања у неки већи центар, после краћег задржавања била ослобођена и са даровима у новцу и оружју била послата натраг. Такав случај се десио октобра 1847. године, када је нишки мухафис ослободио групу арбанашких разбојника који су годинама терорисали становништво Куршумлијског, Вучитрнског и Приштинског кадилука.⁴¹

Размере безвлашћа и страдања Срба запањили су и стране путописце који су у то време крстарили европским турским покрајинама. Путописац Ами Буе је записао да српски сељаци у косовским пределима масовно страдају од арбанашко-турских злодела. Буе је био сведок јаког муслиманског притиска на манастир Дечане, како би манастир опустео а тамошњи Срби били натерани на потурчавање.⁴² Описујући злочине Арбанаса према тамошњем српском становништву, путописац Жорж Голис писао да је Стара Србија најнесрећнија земља на свету. Описујући арбанашку бахатост он је истакао: „Они из Дебра убијају да краду, они пак из Ђаковице убијају из лудог фанатизма, они из Пећи убијају из задовољства, они пак из Призрена убијају због својих рђавих нагона а они из Тетова убијају да опробају своје карабине“.⁴³

Погроми над Србима на Косову и Метохији имали су за последицу велико осипање српског становништва. Сама близина слободне Србије била је превелико искушење за косовско-метохијске Србе. Уместо да подстиче чврстину и снагу, близина српске границе је код Срба из Турске изазивала жељу да се бекством спасу од мука и муслиманског злостављања. Стављени пред избор да се исламизују или да страдају многи косовско-метохијски Срби су са поро-

³⁹ Владимир Стојанчевић, *Србија и ослободилачки покрети на Балканском полуострву у XIX веку*, Београд 1990, 41–45.

⁴⁰ АС, МИД-И, 1844, ф III, р 6, No 1343, Радован Петровић-Попечитељству иностраних дела, Крушевац 5. јуни 1844.

⁴¹ Исто, 1847, ф V, р 58, No 4885, Начелство Крушевачког округа-Попечитељству иностраних дела. Крушевац 30. новембар 1847.

⁴² *Историја српског народа, књига V-I*, група аутора, Београд 1988, 241.

⁴³ *Косово и Метохија у српској историји*, 205–206.

дицама или појединачно бежали у кнежевину Србију. Почетком 1819. године из Пећи је у Србију пребегла већа група тамошњих Срба.⁴⁴ Најинтензивније иселавање српског становништва било је у периоду од 1832. до 1845. године. У том периоду је велики број косовско-метохијских Срба био приморан да напусти своје домове и спас потражи у Србији. Крајем децембра 1838. године, неколико виђенијих српских трговаца и челника приштинске црквено-школске општине, предвођени Богданом Ристићем, било је приморано да се са породицама исели у Србију.⁴⁵

Бежећи од арбанашко-турског зулума крајем 1841. године у кнежевину Србију је прешла већа група Срба из Вучитрна на Косову. На сеобу у Србију кренуло је 25 српских породичних задруга а предводио их је њихов земљак Марко Атанасијевић.⁴⁶ Због несносног зулума Арбанаса у мају 1842. године скоро сви сељани из пећког села Шалиновца напустили су своја имања и спас од терора и исламизације потражили у Србији. Ови избегли метохијски Срби су по наређењу српске владе били насељени у околини Чачка.⁴⁷ И сам Илија Гарашанин је 1844. године бележио да због свирепих Турака и Арбанаса, живот у Турској не вреди много, па се зато Срби опредељују за иселавање и масовно беже у Србију.⁴⁸

Када се говори о етничкој и конфесионалној слици Косова и Метохије у првој половини 19. века треба истаћи да не постоје прецизни подаци на основи којих би могао да се стекне потпуни увид у бројчану заступљеност српског и осталих народа на овим просторима. Турски годишњи пописи (салнаме) били су добрим делом непоуздани, јер су хришћани због пореза сакривали тачан број чланова породице, док су муслимани одбијали да пописују жене и женску децу.⁴⁹ Циљ турске статистике био је да утврди тачан број мушке популације ради утврђивања броја војних обвезника муслимана као војника, а хришћана као обвезника плаћања бедел-аскерије (војнице). Тачних демографских и статистичких података за области румелијских пашалука није било осим харачких и пореских књига. Због тога је тешко одредити прецизну етничку и конфесионалну слику средишњих делова Старе Србије, нарочито за време пре танзиматског законодавства.⁵⁰

Почетком 30-их година 19. века, у централним деловима Старе Србије живели су као основне етничке групе Срби и Арбанаси. Сем једног дела Мето-

⁴⁴ Славиша Недељковић, *Србија и Косово и Метохија (1856–1897)*, 26.

⁴⁵ АС, Министарство иностраних дела-Внутрено одељење (даље: МИД-В), 1839, ф I, р 33, No 63, Попечитељство иностраних дела-Полицијаној вароши Београда, Београд 13. април 1839.

⁴⁶ Славиша Недељковић, *Српски народ на Косову и Метохији од грчког устанка до проглашења хатишерифа од Гилхане (1821–1839)*, Српске студије, 3, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2012, 272-273.

⁴⁷ АС, МИД-В, 1842, ф II, р 172, No 991, Цветко Рајовић-кнезу Михаилу М. Обреновићу, Београд 26. мај 1842.

⁴⁸ Славиша Недељковић, *Србија и Косово и Метохија (1856–1897)*, 27.

⁴⁹ Спиридон Гопчевић, *Стара Србија и Македонија*, Приштина 1995, 207–215.

⁵⁰ Михаило Филипковић, *Етничке промене у Јужној Србији у XIX и почетком XX века*, у: Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије, Скопље 1937, 397–399.

хије, где се Арбанаси јављају као већина, на осталој територији Призренског, Пећког и Приштинског пашалука већину становништва чинили су Срби. Већих арбанашких насеобина ван етничких центара у Албанији, било је у: Качанику, Лабу, планинским пределима Голака, у југозападној подгорини Копаоника (касније прозваној Митровачка Шаља), у Гоњој Топлици са центром у Куршумлији и у Пештеру.⁵¹ Један од занимљивијих података с почетка 19. века који се односи на етничку и конфесионалну структуру становништва Старе Србије је статистика француског генералштаба из 1806. године. Ову статистику су по наређењу Наполеона Бонапарте урадили официри извиђачи за случај да се војна конфронтација са Русијом води преко територије Балкана. По овој статистици целокупан број становника Старе Србије и дела Македоније износио је 968.500. Од тог броја, православних хришћана било је 724.500, а муслимана 244.000 становника. Становништво ових области говорило је српским, грчким, цинцарским, турским и арбанашким језиком.⁵²

Одређене податке о становништву на Косову и Метохији оставили су страни путописци и дипломате који су крстарили европском Турском. Међутим, њихов рад се углавном сводио на пописивање броја кућа и верску припадност становништва, док су до укупног броја становника долазили на основу просечног броја чланова домаћинства. Њихово истраживање обухватало је углавном само становништво већих градских центара и околине. Један од интересантнијих података о етничким приликама на Косову и Метохији, оставио је путописац Јозеф Милер. Он је неколико година провео у Метохији, као лични лекар пећког паше, добро је познавао турски језик и служио се турским пописним листама-нуфузима. Он се више задржавао на градском становништву, али је делимично дао и податке о сеоским насељима. Милер је дао податке за три метохијске вароши – Призрен, Пећ и Ђаковицу.⁵³

На територији пространог Призренског санцака живело је измешано српско и арбанашко становништво. Раније започет процес исламизације је на простору Призренског санцака оставио највеће последице. Основну масу муслиманског становништва представљали су исламизовани Срби и мањим делом досељени Арбанаси. Централна област исламизованих Срба налазила се у Шар-планинској Гори, затим у околини Ораховца и у Средској.⁵⁴ Ови исламизовани Срби који су очували српски говорни језик а којих је само у Гори било двадесетак хиљада, односили су превагу над арбанашко-османлијском језичком и конфесионалном категоријом. За разлику од насеља у брдовитим областима одакле је српско становништво било потиснуто и где је проценат муслиманског становништва из године у годину бивао све већи, Срби су још увек значајно били присутни у областима око Призрена, као и у самом гра-

⁵¹ Владимир Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856.* године, Београд 1971, 326–327.

⁵² Јован М. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд 1941, 33.

⁵³ Димитрије Богдановић, наведено дело, 131–133.

⁵⁴ Гастон Гравије, наведено дело, 27; Владимир Стојанчевић, Срби и Арбанаси 1804–1912, 56–70.

ду.⁵⁵ Као велики занатски и трговачки центар, Призрен је био највећи град у Старој Србији. На развој овог града значајно је утицала транзитна трговина. Тридесетих година 19. века Призрен је представљао важан економски центар одакле се обављала трговина између приморског дела Албаније и пашалука у унутрашњости Турске.⁵⁶ У другој половини 19. века, Призрен је био и административни центар пространог Призренског вилајета. Овај град је био снажан културни центар Срба у Турској, за које је још увек имао углед некадашње Душанове престонице.⁵⁷ По Јозефу Милеру, у Призрену је 1838. године било 6.000 кућа у којим је живело нешто преко 25.000 становника. Међу њима било је 4.000 муслимана, 2.150 католика и 18.850 православних. Овом броју треба додати и нешто мало Цинцара, Турака Османлија и Цигана. Према националној основи, становништво Призрена било је подељено овако: Срба је било 4/5, Арбанаса 1/6, Цинцара 1/12, и Османлија 1/60. Као што се види, Срби православне вере чинили су у Призрену велику већину становништва.⁵⁸

Када пише о Пећи, Милер истиче да је ова варош пре пада Србије под Турцима била много већа и значајнија, али да је затим много опала услед константног иселјавања српског становништва. Што се тиче пећке вароши Милер наводи да је од 2.400 кућа на исламизоване али још не и арбанизоване Србе отпадало 2.108 домаћинстава, на православне Србе 130, на Арбанасе католике 20, на Арбанасе муслимане 100, турских кућа је било 62, а цинцарских 28 домаћинстава.⁵⁹ Када се погледају ови подаци пада у очи веома велики број исламизованих Срба. Тај процес исламизације, односно појава да је међу муслиманима у Пећи и Пећкој нахији, српски језик био више у употреби него арбанашки или турски, говори о интензивном процесу исламизације која ће касније довести до асимилације и арбанизације. Према Милеровим подацима у Ђаковици је 1838. године, било 17.000 Арбанаса муслимана, 450 Арбанаса католика, 180 Турака и 3.800 Срба, од тога 2.800 православних и 1.200 исламизованих Срба.⁶⁰ Милерови подаци се директно косе са подацима које је у својој књизи *Албанци* навео Петер Бартл, у којима стоји да је Ђаковица 1782. године постала чиста арбанашка варошица у којој нико више није разумео српски језик.⁶¹ Према истраживању Јозефа Милера, крајем тридесетих година 19. века на простору Метохије у три санцака (Призренски, Пећки и Ђаковачки) живело је око 195.000 становника. Од тог броја Срба православне вере било је 73.572 лица, Арбанаса католика 5.120, док су остало чинили муслимани (исламизовани Срби, Арбанаси и Турци). Поред њих, било је и нешто цинцарског и јеврејског

⁵⁵ Ђорђе Микић, наведено дело, 280–284.

⁵⁶ Славиша Недељковић, *Српски фондови и новчани заводи на Косову и Метохији почетком 20. века*, Косовско-метохијски зборник, 4, Београд 2011, 113–115.

⁵⁷ Петар Костић, наведено дело, 45–50.

⁵⁸ Димитрије Богдановић, наведено дело, 131–132.

⁵⁹ *Косово и Метохија у српској историји*, 189–190.

⁶⁰ Владимир Стојанчевић, *Срби и Арбанаси 1804–1912*, 56–57.

⁶¹ Петер Бартл, наведено дело, 60.

становништва.⁶² Када се говори о броју српске православне популације у козовским пашалуцима око половине 19. века, одређена слика може да се створи на основу два службена документа која су у то време била објављена у Цариграду. По једном саопштењу које је 1849. године било издато у Цариграду, укупан број Срба око Приштине и Призрена износио је око 400.000 лица. У другом документу које је на основу турских салнама 1854. године објавио А. Убисини, стоји да је само у Приштинском, Призренском и Новопазарском санџаку живело око 200.000 Срба.⁶³ Из наведених података може се закључити да је упркос исламизацији и арбанизацији српског становништва, као и иселјавању, српски етнички елемент био далеко бројнији и доминантнији од арбанашког, иако се исламизацијом и арбанизацијом смањивао у корист овог другог.

Литература

- Бартл, П. (2001). *Албанци*. Београд: Клио.
- Батаковић, Т. Д. (1989). *Дечанско питање*. Београд: Просвета.
- Батаковић, Т. Д. (1991). *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*. Приштина: Јединство.
- Богдановић, Д. (1990). *Књига о Косову*. Београд: Народна књига.
- Васиљевић, Х. Ј. (1905). *Арнаутски покрет у XIX веку*. Београд.
- Васиљевић, Х. Ј. (1925). *Муслимани наше крви у Јужној Србији*. Скопље.
- Вукановић, Т. (1998). *Дреница*. Приштина: Музеј у Приштини.
- Гопчевић, С. (1995). *Стара Србија и Македонија*. Приштина.
- Гравије, Г. (1995). *Стара Србија и Албанци*. Приштина.
- Историја српског народа. Књига V-I*. Група аутора. (1988). Београд.
- Јастребов, С. И. (1995). *Стара Србија*. Приштина.
- Јовановић, М. Ј. (1941). *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*. Београд.
- Косово и Метохија у српској историји*. Група аутора. (1989). Београд.
- Костић, П. (1933). *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX и почетком XX века (са успоменама писца)*. Скопље.
- Лутовац, М. (1955). *Гора и Опље*. Београд.
- Микић, Ђ. (1988). *Друштвене и економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века (од чифчијства до банкарства)*. Београд.
- Милојевић, С. М. (1872). *Путопис дела праве Старе Србије, II*. Београд.
- Недељковић, С. (2012). *Србија и Косово и Метохија (1856–1897), културно-просветни и национални рад*. Ниш.

62 Владимир Стојанчевић, Срби и Арбанаси 1804–1912, 79; Историја српског народа, V-1, 241; Димитрије Богдановић, наведено дело 133.

63 Владимир Стојанчевић, Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године, 333–334.

- Недељковић, С. (2011). *Српски фондови на Косову и Метохији почетком 20. века*, у: Косовско-метохијски зборник, 4. 113–127. Београд.
- Недељковић, С. (2012). *Учешће Арбанаса у гушењу Нишке буне 1841. године*, у: Зборник радова „Устанци и побуне Срба у XIX веку“ (поводом 170. година од избијања Нишке буне). 7–24. Ниш.
- Недељковић, С. (2012). *Српски народ на Косову и Метохији од грчког устанка до проглашења хатишерифа од Гилхане (1821–1839)*, у: Српске студије, 3. Филозофски факултет Универзитета у Београду. 255–277. Београд.
- Николић, Р. (1914). *Ширење Арнаута у српске земље*. Београд.
- Нушић, Б. (2005). *Са Косова на сиње море*. Београд.
- Павловић, К. С. (2001). *Историја Балкана*. Београд.
- Поповић, Ј. (1987). *Живот Срба на Косову 1812–1912*. Београд.
- Рот, Х. (1996). *Косовски искони*. Београд.
- Слијепчевић, Ђ. (1983). *Српско-арбанашки односи кроз векове са посебним освртом на новије време*. Хилместир.
- Станковић, Т. (1910). *Путне белешке по Старој Србији 1871–1898*. Београд.
- Стојанчевић, В. (1971). *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године*. Београд.
- Стојанчевић, В. (1990). *Србија и ослободилачки покрети на Балканском полуострву у XIX веку*. Београд.
- Стојанчевић, В. (1994). *Срби и Арбанаси 1804–1912*. Нови Сад.
- Стојанчевић, В. (1998). *Из српске националне прошлости*. Београд.
- Урошевић, А. (1935). *Горња Морава и Изморник*. Београд.
- Урошевић, А. (1965). *Косово*. Београд.
- Филиповић, М. (1937). *Етничке промене у Јужној Србији у XIX и почетком XX века*, у: Споменница двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије. 392–401. Скопље.
- Цвијић, Ј. (1911). *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, III*. Београд.

Необјављена архивска грађа

- Архив Србије, Министарство иностраних дела, Инострано одељење.
- Архив Србије, Министарство иностраних дела, Внутрено одељење.
- Архив Србије, Министарство просвете и црквених дела, Просветно одељење.
- Архив Србије, Лични фонд Љубомира Ковачевића.

Slaviša D. Nedeljković

THE ETHNIC STRUCTURE OF THE POPULATION IN KOSOVO IN METOHİJA IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

Summary: When we talk about ethnic and confessional image of Kosovo and Metohija in the first half of the 19th century, it should be noted that there are no precise data of which basis we could gain a better insight into the number of Serbs and the other nations in the region. Until the mid-19th century, in Turkey was no census, as it was done in European countries. Turkey's annual lists (salname) were largely unreliable, because Christians for the tax concealed the exact number of family members, while the Muslims refused to include in the census women and female children. Accurate demographic and statistical data were not for areas of Rumelia, except tributes and tax lists. Therefore, it is difficult to investigate ethnic and confessional relations especially for the era before the Tanzimat reform. Specific details on the numerical representation of the population in that area, left travelers and diplomats who traveled this region. However, we should be approached with particular caution to their data as they only numbered the houses and religious affiliation of the population, while the total number of people getting on the average number of household members.

About the ethnic composition of the population in Kosovo and Metohija in the first half of the 19th century, there is a little works in Serbian historiography. Comprehensiveness and complexity, which this theme requires, lack of modest archival material and relevant literature, discouraging researchers who have carefully avoided this interesting, but also very demanding theme. If we add to this that in the communist regime study of these topics represent a taboo subject, which is very favorable for the Albanian historiography, it is not surprising that we know very little about the ethnic image of the central parts of Old Serbia. Write about population, includes the study of all components of its position at the Ottoman Empire. The previous historical results in this direction, give the modest and more fragmented results, more in the individual and broader which in comprehensive study of these issues. In the central parts of the historic Old Serbia in the first decades of the 19th century, lived intermingled Serbs and Albanians as the main ethnic groups. Apart from them, to a lesser extent, were Ottoman Turks, Cincars and Gypsies. Except for one part of Metohija, where the majority were Albanians, in the remaining part of the central Old Serbia the main mass of the population represented by the Serbs. Very good expert of the general conditions in Metohija, former Austrian consulate officer in Albania, Dr Joseph Miller, gave a very interesting and mostly authentic data on the population situation in Metohija and in the border Albanians and Serbian regions. Based on his research, it can be concluded that despite of the emigration, islamization and albanization, Serbian ethnic element was more numerous than Albanian, although by islamization and albanization declined in favor of the latter.